

„Büntetőjogunk szabályozási újdonságai – a jogtudatban”

NKFIH K 125378. sz. (Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete)

Vezetői összefoglaló

A kérdőíves jogtudat vizsgálatunk a büntetőjogi szabályozásra (annak újdonságaira) vonatkozó ismeretek és vélemények feltérképezésére vállalkozott.

Megállapítottuk, hogy a laikusok jogismeretének szintje a büntetőjog tekintetében sem igazán magas: az átlagos állampolgár alig több, mint minden második esetben volt azzal tisztában, hogy egy cselekmény büntetendő-e.

A laikusok büntetőjoghoz való hozzáállása punitív. A legtöbb vizsgált cselekményt büntetnék, és ha a hatályos jog is ezt teszi, akkor találkozik a legnagyobb mértékben azzal a véleményük.

Az ismeretek és vélemények összefüggésének részletes elemzése alapján megállapítottuk, hogy az ismeretekre vonatkozó válaszok jelentős mértékben véleményvezéreltek. A válaszadók nagy részének a véleménye megegyezik azzal, amit (helyesen vagy tévesen) a tételes jogi szabályozásnak vélnek.

Az adatok alapján nem erősíthető meg, hogy a jogtudatot a társadalmi-gazdasági tényezők, a médiafogyasztás, illetve a bűnözési érintettség lényegesen befolyásolná.

Igazolódott az a hipotézisünk, hogy a szabályozás hatálybalépésétől eltelt idő együtt jár a jogismeret magasabb szintjével. A szabályozás újdonságának mértéke azonban csak egy olyan alárendelt jelentőségű faktor, amely belesimul a büntetőjogra vonatkozó jogtudatot befolyásoló tényezők fentiekben leírt általános törvényszerűségeinek rendszerébe.

Kutatási kérdések és hipotézisek

Az egész jogrendszerre vonatkozó empirikus kutatási előzmények alapján azt feltételeztük, hogy az emberek – legalábbis más jogágakhoz képest – a büntetőjog területén magasabb

ismeretszinttel rendelkeznek. Ennek igazolására a kutatásunk kizárólag büntetőjogi kérdései nem voltak alkalmasak. Mivel azonban a kérdések számára tekintettel a büntetőjogi szabályozásra vonatkozó jogtudatot eddig nem látott részletességgel tudtuk vizsgálni, össze kívántuk vetni a jogismeret szintjét a különböző így pl. a szexuális, a korrupciós vagy vagyon elleni bűncselekmények tekintetében. Ennek kapcsán elsősorban azt feltételeztük, hogy az ismeretszint és a vélemények tekintetében a büntetőjog egyes területei között akkor lesznek különbségek, ha a törvényi tényállás az alapvető erkölcsi normákhoz távolabbról kötődik (I. hipotézis).

A második kutatási kérdés azzal kapcsolatos, hogy a különböző szocio-demográfiai változóknak van-e kihatása a jogismeret szintjére vagy a szabályozásról alkotott véleményre. A szakirodalom alapján úgy véltük, hogy a büntetőjog területén nem találunk jelentősebb különbséget a hagyományos szocio-demográfiai változók (nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus, foglalkozás, ideológiai álláspont, vallásosság, anyagi helyzet, háztartás összetétele) alapján. Azonban azt már feltételeztük, hogy a szabályozást jobban ismerik a bűnügyi hírekkel teletömött hírműsorok nézői, illetve azok akik bűncselekmény(ek)nek (sértettként, szemtanúként vagy elkövetőként) érintettjei voltak (II. hipotézis).

A harmadik (a kutatási projekt tekintetében legfontosabb) kutatási kérdés azzal volt kapcsolatos, hogy a szabályozás hatálybalépése óta eltelt idő közrehat-e és ha igen mennyiben a büntetőjogi szabályozás ismeretszintjének alakulásában. Hipotézisünk szerint a régebben hatályos szabályozás ismertebb lesz az emberek körében, hiszen ennek vonatkozásában nagyobb esélye volt annak, hogy a válaszadó a szabályozásról hallott, vagy azzal valamilyen más módon (média közvetítésével vagy érintettként) kapcsolatba került (III. hipotézis).

A szabályozási újdonságokkal kapcsolatos jogtudat elemzéséhez kontextusként nyilvánvalóan szükség volt a büntetőjogra vonatkozó ismeretek és vélemények átfogóbb feltérképezésére is. Még inkább azonban azért, mert ennek alapján kívántuk megválaszolni azt a kutatási kérdést, hogy a szabályozás újdonsága más tényezőkhöz képest mennyire lényeges faktor a büntetőjogi szabályozás ismeretszintjének kialakításánál.

A kutatás megtervezése, előkészítése és lebonyolítása

A kutatási projekt első évében kidolgozott kérdőív kérdései a mindennapi életben, illetve a médiában gyakrabban előforduló 12 büntetőjogi témához kapcsolódtak. Ezek köre a vagyon elleni bűncselekmények büntethetőségi korhatárától, az állatkínzáson át a hálapénz elfogadásáig terjedt.

A témaválasztás során az elsődleges szelekciós szempont – a kutatás célkitűzésével összhangban – az volt, hogy az adott témában a büntetőjogi szabályozás az utóbbi évtized(ek)ben változott. Ezen belül is olyan témákat választottunk, amelyekkel a lakosság a mindennapi életben inkább találkozik, illetve amelyek a médiában jobban megjelennek. Figyelemmel voltunk harmadsorban arra is, hogy kapcsolódni tudjunk korábbi hazai kutatásokhoz (elsősorban Kulcsár és Sajó vizsgálataihoz), így mérni tudjuk majd, nemcsak a büntetőjogi változások ismeretét és elfogadottságát, hanem a jogtudat változását is.

Minden témához (a szabályozás komplexitásával arányosan) kettő-négy kérdés kapcsolódott, amelyek egy pontosan meghatározott eset büntetőjogi megítélésére vonatkoztak. Az esetek egyike mindig egy olyan szabályozási elemre vonatkozott, amelynek a jogi megítélése megváltozott. Feltettünk viszont kérdést egy vagy több olyan „kontrollesetre” is, amely egy olyan szabályozási elemre alapult, amelynek a szabályozása változatlan volt.

A válaszadóknak minden egyes eset kapcsán egy kérdéspárra kellett válaszolniuk. Egyrészt azt kellett eldönteniük, hogy a leírt cselekmény büntethető-e. Ezen felül arra is választ adhattak, hogy amennyiben ők lennének a jogalkotók, akkor a cselekményt bűncselekménynek nyilvánítanák-e.

A kérdőívet 2018. október 12. és 17. napja között vetettük fel a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet) segítségével országos a felnőtt magyar népességre reprezentatív mintán. Az adatfelvételre a válaszadók lakásán került sor, strukturált kérdőív alkalmazásával, omnibusz adatfelvétel keretében. Az interjú a kérdezőbiztos felügyelete, és segítségével, önkéntes eljárással készült, az ország felnőtt (18 éven felüli) lakosságát reprezentáló 1200 fős mintán.

Kialakítottunk egy más kutatásokban is alkalmazható elemzési sémát, amely három faktor összevetésével – a tételes szabályozás, az ismeretek és a vélemények háromszögében – elemzi a jogtudat különböző komponenseit. Ennek keretében a szabályozás egyszerű ismeretétől kezdve, a lakosság a hatályos joggal szembeni kritikai attitűdjein keresztül egészen a vélt szabályozással való azonosulásig a jogtudat számos összetevőjét sikerült elemeznünk. Ezen felül alkalmaztuk a Hertogh által a jogtudat jellemzésére kidolgozott normatív-profilokat, illetve azokat tovább is fejlesztettük. Ennek segítségével nemcsak az emberek egy téma valós

szabályozásával való azonosulását tudtuk vizsgálni, hanem véleményeiket az általuk vélt törvénnyel is össze tudtuk vetni.

A legfontosabb eredmények

A válaszadók átlagosan az esetek 56 százalékában ismerték helyesen a vizsgált büntető törvényeket. Ez csak csekély mértékben haladja meg az akár véletlenszerű válaszokból adódó eredményeket, így önmagában sem tekinthető igazán magas szintű jogismeretnek. Az átlagos állampolgár ugyanis lényegében alig több, mint minden második esetben volt azzal tisztában azzal, hogy cselekménye bűncselekményt képez-e.

A laikusok jogismerete meglehetősen egyenetlen, hiszen az ismeretek fenti általános szintjéhez képest a helyes válaszok arányában az egyes kérdések esetén jelentősebb 10-20%-os eltérések is voltak.

Az I. hipotézisünkhöz képest a büntetőjog különböző területei – így a szexuális, a korrupciós vagy a vagyon elleni bűncselekmények között – a vártnál sokkal kisebbek és kevésbé egyértelműek a jogismeret szintje tekintetében az eltérések.

Az emberek viszont általában sokkal inkább tisztában vannak a jogi szabályozással, ha az olyan cselekményre vonatkozik, amely jelenleg büntetendő, mint amelyik nem.

A magyar lakosság véleményét tekintve abszolút mértékben és a hatályos joghoz képest is igencsak punitív. A kutatásban vizsgált eseteknek a válaszadók átlagosan 75 százalékát büntetnék, míg a hatályos jog csak ezek kétharmadát.

A válaszadók átlagosan az esetek 59 százalékában értettek egyet a hatályos büntető törvényekkel. A legnagyobb különbség a vélemények hatályos joggal való egyezése tekintetében is annak alapján mutatható ki, hogy a hatályos szabályozás büntetni rendeli-e az adott cselekményt.

Ha a lakosság véleménye nem esik egybe a hatályos joggal, akkor az eltérés egyirányú: a válaszadók szívük szerint büntetnének olyan eseteket is, amelyeket a Btk. nem tekint bűncselekménynek. Így pl. az azonos neműek felnőttkori szexuális kapcsolatával kapcsolatban is 40 százalék fölötti a megbüntetését kívánók aránya, amelyek a hatályos jog szerint (egyébként évtizedek óta) nem képez bűncselekményt.

Összességében tehát az emberek a legtöbb vizsgált cselekményt büntetnék, és ha a hatályos jog is ezt teszi, akkor találkozik a legnagyobb mértékben azzal a véleményük. Ha viszont a hatályos jog valamit nem rendel büntetni, akkor abban sok esetben elmarad a lakosság várakozásaitól.

Kutatásunk legfontosabb eredménye az ismeretek és vélemények összefüggéseinek részletes elemzése volt. Ebben a vonatkozásban részben az ismeretek és vélemények tartalmát (a vélt és a vágyott szabályozásra) vonatkozó adatokat vetettük össze, részben pedig azokat is, amelyek már az ismeretek helyességére és a hatályos jog elfogadásának kapcsolatára vonatkoztak.

Minden eset tekintetében az első tekintetben a legnagyobb (átlagosan pedig 72 százalék) azok aránya, akiknek a véleménye megegyezik az általa vélt szabályozással. Ha van eltérés, akkor egyértelműen a kriminalizálás iránti vágy jellemző a közvéleményre (23 százalék) azaz büntetne olyasmit, amiről úgy véli, hogy a jelenlegi szabályozás – valójában vagy feltételezése szerint – nem rendel büntetni.

A másik vonatkozásban a legnagyobb arányt (44 százalék) azok teszik ki, akik ismerik és helyeslik is a törvényt, tehát a tájékozott azonosulók. A következő kategóriára a megkérdezettek egynegyedére (27 százalék) viszont ennek ellenkezője igaz: nem ismeri a büntetőjogi szabályozást, de ha ismerné, nem értene vele egyet (tájékozatlan kritikusok). Ennél kevesebben vannak a tájékozatlan azonosulók (15 százalék), akik a büntető törvényt szintén nem ismerik, viszont annak tartalmával értenek egyet. A legkisebb arányt (13 százalék) a tájékozott kritikusok teszik ki: akik ismerik a büntető törvényt, de nem értenek vele egyet. A tájékozatlan azonosulók egyébként főleg azért kritizálják a hatályos szabályozást, mert (helytelenül), úgy gondolják, hogy annak alapján a cselekmény nem bűncselekmény. A tájékozott kritikusok pedig többnyire akkor kritikusak a hatályos jog irányában, ha a szabályozás nem kriminalizál, pedig ők arra vágnának.

Többváltozós elemzések (regressziós modell, illetve varianciaanalízis) segítségével is kimutattuk, hogy ismeret és vélemény nagyon erősen összefüggnek. Az összefüggés irányáról a külföldi szakirodalomhoz hasonlóan nekünk sem volt statisztikai kapaszkodónk, de részünkről azt feltételeztük, hogy ha van oksági összefüggés, akkor inkább a vélemény befolyásolta az ismeretet. Ebbe az irányba mutat ugyanis azon eredményünk, hogy a többség ismeretei sokkal több esetben állnak közelebb saját véleményükhöz, mint ahány esetben a tényleges szabályozáshoz.

A korábbi kutatások eredményeivel összhangban a büntetőjogi kérdések tekintetében gyakorlatilag semmilyen szokásos gazdasági-társadalmi helyzetet tükröző változóval nem

sikerült igazán összefüggésbe hoznunk a szabályozás helyes ismeretét. Ez még a büntetőjog olyan területein sem sikerült, amelyek erkölcsi megítélése nem teljesen egyértelmű (pl. hálapénz, hivatalos személynek utólag adott ajándékok stb.). Azt a II. hipotézisünket sem sikerült igazolni, hogy a szabályozást jobban ismerik a bűnügyi hírekkel teletömött hírműsorok nézői, illetve azok, akik bűncselekmény(ek)nek (sértettként, szemtanúként vagy elkövetőként) érintettjei voltak.

A szabályozási újdonságokkal kapcsolatos adatok elemzése alapján összességben igazolódott a III. hipotézisünk: a hatályosság ideje valóban befolyásolja az ismereteket. Minél régebbi a törvény, annál nagyobb a valószínűsége, hogy ismerik.

A szabályozás újdonsága azonban alárendelt jelentőségű faktorként illeszkedik bele a büntetőjogra vonatkozó jogtudat általános törvényszerűségeinek rendszerébe. Ezt igazolják a következő eredményeink:

- az emberek legjobban a régebb óta hatályban lévő és büntetni rendelő szabályozást ismerik, míg a legkevésbé az utóbbi időkben dekriminalizálókat;
- jelentősen nagyobb a hatályos szabályozással egyetértő vélemények aránya a kriminalizáló szabályozási újdonságok tekintetében, mint a dekriminalizálóknál;
- az újdonságok körében is gyakoribb, hogy a vélt jog és vélemény megegyezik;
- a kriminalizáló újdonság az a kategória, ahol a legtöbben (26 százalék) vannak azok, akik a tényleges szabályozással úgy értenek egyet, hogy a saját *téves* ismereteik szerint az adott cselekmény nem képez bűncselekményt;
- a dekriminalizáló újdonságokra viszont inkább az jellemző, hogy azokat ismerik, de nem helyeslik.

A kutatás meg nem valósult része

A COVID-19 járvány miatt elrendelt felsőoktatási intézménylátogatási tilalom miatt nem került sor a joghallgatók jogtudatának mérésére kidolgozott kérdőív felvételére, az online adatfelvételtől pedig az intézmények (hallgatók online leterheltségére hivatkozva) elzárkóztak. Így az ezzel kapcsolatos adatok elemzése sem képezhette részét a kutatásnak, illetve az ennek alapján tervezett publikációk sem készültek el.

Az eredmények közzététele

A kutatás eredményeit tanulmányokban adtuk közre, így megjelent tanulmány a *Magyar Jog*, illetve az *Állam- és Jogtudomány* című folyóiratokban. Elfogadta közlésre angol nyelvű tanulmányunkat az *Acta Iuridica*, illetve másik magyar nyelvű tanulmányunk a lektorálás második körében van a *Pro Futuro* című folyóiratnál. Az összegző magyar nyelvű tanulmány és egy angol nyelvű (a hivatali vesztegetés új szabályozásának lakossági ismeretét tárgyaló) mű pedig műhelytanulmány formájában jelenik meg az *MTA LAW Working Papers* sorozatban. Ezen utóbbi végső változatát majd külföldi jogszociológiai tematikájú folyóiratban kívánjuk megjelentetni. A kutatás kapcsán tartottunk tudományos (2018. október 11. napján) és tudománynépszerűsítő (2019. szeptember 27. napján) előadásokat is. A hálapénzzel kapcsolatos kutatási eredmények kapcsán számos pedig tv, rádió és sajtó interjút adtunk, illetve együttműködésre irányuló hivatalos megkeresés érkezett a Magyar Orvosi Kamara részéről is.